

Mitiniai vaizdiniai Donelaičio „Metuose“: dar apie Saulę („Vasaros darbai“ 49–53)

Dainius RAZAUSKAS

Mitiniai vaizdiniai Donelaičio „Metuose“ neseniai jau nagrinėti, bet tik pirmosiose dvylikoje eilučių.¹ Tada buvo neišvengiamai iš dalies aptartas ir idėm mietiškas Saulės vaizdinys, kuriuo „Metai“ tiesiog prasideda, – pora šio vaizdinio bruožų: Saulė kaip budintoja ir Saulės juokas. Betgi tuo Saulės mitologija „Metuose“ anaipol nesibaigia. Dabar bus aptarti keli bene dar ryškesni mitiniai, tautosakiniai Saulės paveikslo bruožai „Vasaros darbų“ penkiose eilutėse (49–53).

§1. Saulės ratas

2.49–51 *Vei! kaip vėl aukštyn saulelė kopti paliove
Ir, aukščiaus savo žerintį nuritusi ratą,
Ant dangaus išgaidryto sėdėdama žaidžia.*

Henrikas Zabulis, Dalia Dilytė čia vėlgi įžvelgė Antikos įtaką, būtent Vergilijaus „Georgikų“ (IV.425–427) ataidą: *Iam rapidus terrenis sitientes Sirius Indos / Ardebat coelo et medium sol igneus orbem / hauserat, ardebant herbae...*² Antano Dambrausko vertimas: „Sirijus karštas, danguj patekėjęs, trokštančius indus / Baidė susvilint ir saulė ugninė vidudienio ratą / Buvo parašius, nuvyto žolė...“³ Tik *orbis* čia nėra „ratas“ kaip daiktas, kuris galėtų nusiristi, o „skritulys, apskritimas“, kurį saulė danguje „parašė“ apsisukdama. Tai saulės nueitas „ratas“. O štai Donelaičio saulelė nurito visai kitą – savo ratą, esmiškai pati nusirito kaip ratas. Lietuvių tradicijoje Saulė ir eina ratu aplink dangų, ir būtent pati yra ratas, kuris per dangų ritasi.

Į tai jau atkreipė dėmesį Stasys Skrodenis: „Poetiniai Saulės ‘veiklos’ vaizdai tiesiogiai atspindi senuosius lietuvių vaizdinius, randamus tautosakoje ir papročiuose. Saulės ėjimas per dangų apdainuojamas Joninių dainoje *Ein saulelė aplinkui dvarą*, o ratu – rugiapjūtės

sutartinėje *Saulelė / Rateliu tekėjo*. Piemenų rytelio sutartinėse Saulė vadinama *riedulėle* (*Saulala, saulyte, / Saulala riedulėla, / Sesuo gedulėla*), įsivaizduojant ją kaip paslaptinę ratą, perriedantį dangumi. Liaudies mene Saulę taip pat simbolizavo skritulys, koncentrinis ratas, apskritimas su spinduliais arba kryžiuokais viduryje. Taigi ir K. Donelaičio *saulelė* rieda ratu per dangų.“⁴

Vienavertus, tikrai taip: saulė lietuvių ir daugelio kitų tautų iš esmės visuotinai įsivaizduojama kaip ratas, tekinis, ritinys, kuris ritasi, rieda per dangų. Saulės rato *ritimosi* vaizdinys baltų tradicijai toks būdingas, kad pagal saulės *išsi-ritimą* ar *atsi-ritimą* lietuvių tapo pavadintas *rytas*, o latvių ne tik *rytas*, *rīts*, bet ir vakaras, nes ir pats veiksmazodis (*no*)*rietēt* „nusiristi, risti, rietėti“ įgavo reikšmę „nusileisti (apie saulę)“, ir iš jo radosi daiktavardžiai *riets* „sauleleidis“ (pažodžiui „nusiritimas“), *rietumi* „vakarai“. Šis vakarinio, taip pat rudeninio saulės nusiritimo įvaizdis irgi nepraslydo pro Donelaičio akis, kaip tik juo prasideda „Rudens darbai“:

3.1–2: *Ant saulelė vėl nuo mūs atstodama ritas
Irgi palikusi mus greita vakarop nusileidžia.*

Šie vaizdiniai yra tokie įprasti, kad nebepastebimi: netgi saulės *tekėjimas* gali būti suprantamas kaip jos *tekinio* ritimasis per dangų. Apie visa tai neseniai ir ne kartą rašyta, pateikta galybė pavyzdžių, tad čia nėra reikalo kartotis⁵ Paminėtina tik, kad saulės ratas išties gali ne tik pats riedėti ar risti, o būti ritamas kokios nors mitinės būtybės ar būtybių, kaip antai Vyžuonų apyl., Utenos r., Pranės Dundulienės užrašytame tikėjime, jog iš ryto *gaidžių giedojimas pažadina dvasias, ir jos vėl ima ridenti Saulę*⁶. Su šiuo įvaizdžiu bus susijęs ir ritualinis rato ritimas, ligi nesenų laikų apotropėjiniais tikslais dar buvęs atliekamas Baltarusijoje. Pasak Tatjanos Agapkinos ir Liudmilos Vinogradovos, „gynybinio

1. Razauskas 2014: 32–44.

2. Dilytė 2005: 190.

3. Vergilijus 1971: 128.

4. Skrodenis 2010: 77–78.

5. Žr. Razauskas 2012: 20–21; Razauskas 2006: 233–237.

6. Dundulienė 1988: 9.

apsupimo ratu simbolika pažymėtina paprotyje Jurginių išvakarėse arba per Jonines aplink namą apnešti (arba aprintinti) ratą (Polesėje). Minsko aps., Puchovičių r., Joninių naktį apotropėjiniais tikslais ritindavo ratą aplink kaimą, o Gomelio aps. ratą ritindavo aplink namą, taip siekdami apsaugoti ūkį⁷ nuo visokio blogio ir pan.⁷

Antra vertus, Saulė išties gali būti įsivaizduojama suasmeninta, ir tuomet ji, ypač dainose, eina ratu aplinkui dangų, kaip irgi pažymėjo S. Skrodenis, arba rieda ratuose per dangų⁸. Kartais saulės rato ir suasmenintos Saulės ratuose vaizdiniai persikloja ir susimaišo, kaip antai XX a. pradžios piemenų dainelėje iš Drūlėnų k., Kupiškio r.: *Prie Drūlėnų ežerėlio / Saulė žeme ridinėjo. / Darr-darr Saulėlė rateliuos, rateliuos...*⁹ Ir toks maišymas, matyt, yra tradicinis, jį liudija bendraindoeuropietiškas „rato ratuose“ vaizdinys¹⁰, baltų kraštuose aptiktas, pavyzdžiui, piešinyje ant urnos maždaug iš I tūkst. pr. m. e. vidurio Vyslos žemupio¹¹. P. Dundulienės duomenimis, dar pastaraisiais laikais „panašus, greičiausiai Saulės, vežimas, traukiamas poros žirgų, pavaizduotas ant prieverpstės (1847 m., Bružų k., Zarasų aps.)“¹². Kadangi ratuose šiaip jau rieda antropomorfiška būtybė, šiuo atveju – suasmeninta Saulė, tad rato ratuose vaizdavimas yra aki-vaizdi abiejų saulės mitinių įvaizdžių sintezė, jungtis.

Nagrinėjamos Donelaičio eilutėse (*saulelė... savo... nuritusi ratą*) suasmeninta Saulė pati rita savo ratą. Tai irgi aki-vaizdi abiejų mitinių saulės įvaizdžių – suasmenintos Saulės ir saulės rato – jungtis, tik kiek kitokia. Man nėra tekę tradicijoje užtikti, kad suasmeninta Saulė pati ristų saulės ratą, bet šiaip jau toks vaizdinys nėra neįmanomas ir visai darniai įsitenka tarp kitų, sklandžiai dera su visa Saulės mitologija. Tad šios Donelaičio eilutės būtų ne tik puikios mitinės tradicijos išmanymo, bet ir išradingo jos rutuliojimo, kūrybiškos tautos pavyzdys.

§2. Saulės žaidimai

Kol „Metuose“ dar ne ruduo, o pats vidurvasaris, laikas pratęsti priverstinai nutrauktą S. Skrodenio pasakymą: „Taigi ir K. Donelaičio *saulelė* rieda ratu per dangų: kildama aukštyn, budina keltis ir imtis darbų, aukščiausioje padėtyje ji, tarsi moteris, *sėdėdama žaidžia* ir pradeda vytinti žemės grožybes, o paskui tolsta, žemėja. Ateina ruduo ir žiema.“¹³ Iš tikrųjų:

2.49–53 *Vei! kaip vėl aukštyn saulelė kopti paliove
Ir, aukščiaus savo žerintį nuritusi ratą,
Ant dangaus išgaidryto sėdėdama žaidžia.
Vei! kaip jos skaistums, kūrendams žiburį karštą,
Žemės vainikus pamaži jau pradeda vytyt...*

Čia saulė vėlgi suasmeninta. Į tai yra atkreipęs dėmesį ir Norbertas Vėlius: „Tokia pat gyva, sužmoginta Saulė, kuri pavasarį *budina svieta*, vasarą *ant dangaus išgaidrinto sėdėdama žaidžia*.“¹⁴

Aki-vaizdžiai kalbama apie aukščiausią Saulės pakilimo į dangų tašką (*aukščiaus... ant dangaus*), kuris kalendoriuje atitinka Kupoles, Rasas, arba Jonines. O tuo metu Saulė visoje Lietuvoje paprastai „šoka“, „rėdosi“ ir pan. Štai Jono Balio duomenimis, Joninių rytą saulė „užtekėdama šoka (triskart pašokėja aukštyn ir žemyn) arba *rėdosi* (mainosi įvairiomis spalvomis, plastena)“¹⁵. Pavyzdžiui, „Ona Pytrenienė, gyvenusi Kumpališkių k., Obelių v., pasakojusi šitokį atsitikimą: *Atsikėlusi anksti šv. Jono rytą ėjau į šaltinį vandens ir pamačiau, kad Saulė rėdosi įvairiomis spalvomis ir šoka*“¹⁶; *Kalba, kad Jono rytų saulė šokinėja. Šoka saulė tekėdama* (Mištūnų k., Šalčininkų r.); *Saulė rėdosi. Reiškia, kelis kartus apsirengia, pasirėdo naujuose rūbuose...* (Dusetos, Zarasų r.); *Kai saulė šoka, jos rūbas mainos, labai gerai rinkti vaistažoles* (Rakatiškių k., Ignalinos r.); *Čia saulė raudona, čia mėlyna, čia balta... Kelios spalvos pereina. Saulė mainos ir plastena* (Vederiškių k., Kupiškio r.) ir t. t.¹⁷ Kartais pasakoma „žydi“: *Jono rytą saulelė žydi už tai, kad šv. Jonas žolininkas, o šv. Petras raktininkas, – kad visos žolelės žydi, tai ir saulutė žydi* (Šimonys, Kupiškio r.)¹⁸. *Petri- nių rytą saulė danguje šoka, o Joninių – puošiasi. Jaučius kai ganydavom, žiūrėdavom, kaip saulė juostomis puošiasi, šokinėja ir ritinėjasi*.¹⁹ Arba štai Elvyros Dulaitienės-Glemžaitės pasakojimu: „Joninių rytą saulė būna apsupta vainikais. Tie vainikai apie saulę sukasi, bėga... Vieni vainikai būna kaip ir rausvi, kiti spalvingi, panašiai kaip laumės juosta.“²⁰ Duomenų apie tai apstu, bet man taip ir neateina į galvą, kad lietuvių saulė būtų *žaišta*.²¹ Na, išskyrus vėlyvus literatūrinius pasakymus, kaip antai Jurgio Savickio: *Kai aplinkui*

14. Vėlius 1992: 177.

15. Balys 1993: 240.

16. Balys 1954: 6.

17. KR: 101, 203, žr. 120.

18. Balys 1993: 241.

19. VISV: 20.

20. Dulaitienė-Glemžaitė 1958: 229.

21. Panašaus atsakymo pasiteiravęs sulaukiau ir iš etnokosmologo, tradicinės žinijos apie dangaus šviesulius specialisto Jono Vaiškūno, ir iš patyrusių tautosakininkių dr. Bronės Stundžienės ir dr. Daivos Vaitkevičienės.

7. СД II: 535.

8. Razauskas 2012: 21–22, 26–30; Razauskas 2006: 239–242, 248–259.

9. Balys 2003: 242, Nr. 151.

10. Balys 1998: 29.

11. Gimbutienė 1985: 80–81, 82; Dundulienė 1989: 133, pav. 7.

12. Dundulienė 1988: 18; Dundulienė 1989: 131, 126, pav. 6.

13. Skrodenis 2010: 77–78.

viskas buvo tik pilka, tasai saulės spindulys buvo toks skaistus, auksinis, žaidžiantis; Liudo Dovydeno: *Saulė žaidžia milijonais spalvų stebuklingais spinduliais*; tai vis veiksmožodžio *žaisti* reikšmės „žaismingai rodytis, reikštis (ppr. mirgant)“ pavyzdžiai, jai priskirtas ir nagrinėjamas Donelaičio sakiny; bet galima turėti omeny ir *žaisti* reikšmę „š o k t i, eiti ratelio, linksmintis“²². Tad saulė galėtų *žaisti* ir šia prasme, t. y. būtent „šokti“, nors jokių panašių pavyzdžių iš gyvosios kalbos LKŽ nepateikta.

O štai latvių tokiu atveju vartojamas veiksmožodis (tiesa, ne vienintelis, bet būdingas) *rotāties* gali reikšti ir „puošti, gražintis, dabintis“, ir būtent „žaisti“²³. Pavyzdžiui: *Jāņa rītā jāskatās saulē caur vabiņu sētu jeb arī caur biezām ķemmēm, tad var redzēt, kā saule rotājas* „Jono rytą reikia žiūrėti saulėn pro žabų tvorą ar pro tankias šukas, tada galima matyti, kaip saulė puošiasi / žaidžia“; *Jāņu rītu nedrīkst gulēt, jo tad saulīte rotājas* „Jonų rytą negalima miegoti, nes tada saulytė puošiasi / žaidžia“; *Jāņa naktī jādzen zirgi pieguļā, tad redz saulīti rotājamies* „Jono naktį reikia ginti arklius naktigonėn, tuomet matyti saulytę puošiantis / žaidžiant“²⁴.

Užtat slavų vienas iš būdingiausių, bene pagrindinis tokiu atvejų vartojamas veiksmožodis kaip tik turi pagrindinę reikšmę „žaisti“, kartu su jos poreikšmiu „mirgėti, tviskėti, raibuliuoti“ (nekalbant apie reikšmę „groti“, kuri mums šįsyk neaktuali), antai ukrainiečių *граму*, gudų (*i*)*граць*, lenkų *grac* ir kt., pavyzdžiui, dainose: *Грало соннычко на Ивана* „Žaidė saulelė per Joną“; *Рано на Ивана сонце играло* „Anksti per Joną saulė žaidė“²⁵. Dar: *На Ивана Купалу сонейко грае. Раненько як толькі яно ўзыдзе, так і пачне кружыцца да скакаць. Нашы пастухі раненько гоняць гаўядо на пашу, як жэ кажучь, на ранкі, та яны заўжды бачаць, як сонейко грае* „Per Jonines saulė ž a i d ž i a. Anksti, vos tik pateka, taip ir pradeda suktis ir š o k t i. Mūsų piemenys anksti gena bandą ganyti, kaip sakoma, ankstumoje, tai jie visada mato, kaip saulė ž a i d ž i a“²⁶. O štai Adomas Kirkoras, XIX a. vidury rusiškai aprašęs Vilniaus guberniją, sako, jog čia: „Saulė tekėdama šv. Jono dieną ‘žaidžia’ (*играем*), t. y. iš vienos įprastos saulės suyra į kelias dalis, kurios, viena aplink kitą žaisdamos, pasklinda į šalis ir vėl susilieja į vieną saulę“²⁷.

Vok. *spielen* „žaisti“ irgi turi poreikšmį „žaisti, mainytis, kaitytis (apie spalvas)“, nors, J. Balio duomenimis,

„atrodo, kad vokiečiuose šis tikėjimas nepopuliarus“²⁸. Vis dėlto įdomu, kad pirminė šio žodžio, tiksliau, jo prošaknės reikšmė yra kaip tik „šokti“²⁹.

Taigi Donelaičio „saulės žaidimai“ kelia klausimų ir prašosi gilesnio tyrimo. Aišku tik, kad ir čia matome įdėm kūrybišką santykį su tradicija.

§3. Sėdinti Saulė

Šiaip ar taip, š o k t i Donelaičio saulelė tikrai negalėjo, nes ji, kaip ką tik sakyta:

2.51 *Ant dangaus išgaidryto sėdėdama žaidžia.*

Saulė išties gali „sėsti(s)“, tai patvirtina veiksmožodžio *sėsti(s)* atitinkama reikšmė – „leisti (apie saulę)“: *Einam namo, jau saulė sėda* (Dusetos, Zarasų r.); *Taip sėda saulė raudonai* (Skapiškis, Kupiškio r.); *Saulė sėda debesin – bus lietaus* (Raguva, Panevėžio r.); *Saulė sėdasi* (Apsas, Breslaujos r., Bru.) ir pan.³⁰ Antai Raguviuose, Rokiškio r., XX a. pradžioje taip aprašytas „sėdančios“ saulės pagarbinimas laukuose per rugiapjūtę: *Pamatę, kad S a u l ė s ė d a, moterys pasideda prieky savęs rugių pėdą ir subeda pjautuvus pėdan. Atsigrežę į Saulę ir gieda šitą sutartinę, dėkavodamos Saulei užu dieną. Susėdę, rankas sudėję žiūri į Saulę, linguoja priekin ir atgal, nusilenkdamos saulei, ir gieda.*³¹ Savo ruožtu daiktavardis *sėdà* savaime reiškia „(saulės) sėdimas, laida“, be to, sauleleidis gali būti pavadinamas žodžiais *saulėsėda, saulėsėdis, saulėsėdžiai, saulósėdis, saulósėdžiai*, o pastarasis rasi dar gali žymėti ne tik sauleleidį kaip reiškini, bet ir pačią saulės nusileidimo vietą ar žaras, į kurias ji nusileido, kaip matyti iš Kupiškųje užrašyto pavyzdžio: *Jeigu, saulei nusėdus, saulosėdžiai ilgai dar kaip ir kraujas esti raudoni, tai greit bus vėjo.*³² Skirmanto Valento patikinimu, „rytų aukštaičių tarmėse raudoni debesys saulei leidžiantis vadinami *saulosėdžiais*, t. y. s a u l ė s s o s t u“³³. Saulė vakare „sėdant“ būdingai sako slavai. Šiaip ar taip, pasak Aleksandro Afanasjevo, išties: „Pasakymas ‘saulė sėda(si)’, vartojamas ir kitose kalbose, mena kėdę, sėdyne, ant kurios deivė ilsisi po dienos rūpesčių.“³⁴

Nors pastaraisiais laikais pasakyti saulę sėdant bėra būdinga rytų ir vidurio Lietuvai, anksčiau taip bus sakę

22. LKŽ XX: 84–85.

23. LaLKŽ: 611.

24. ŠmLTT: 706, 716, Nr. 11514, 11515, 11658.

25. СД II: 376–377.

26. Сержпутоўскі 1998: 28, Nr. 9.

27. КркВГ: 158.

28. Balys 1993: 272, past. 58.

29. Pfeifer 2004: 1324.

30. LKŽ XII: 441–442.

31. Balys 1998: 27, Nr. 12.

32. LKŽ XII: 197–198, 201, 278–279.

33. Valentas 1997: 79.

34. Афанасьев I: 84.

ir prūsai – tai akivaizdžiai rodo prūsiškas vietovardis *Sawliskresil*. Pasak K. Būgos: „Vietovardis *Sawliskresil*, kurį šandie [tarpukary] vokiečiai vadina *Sonnenstuhl* [pažodžiui ‘Saulakėdė, Saulakrėslis’], rodo, kad ir prūsų dievybės *saulės*, dienos kelią atlikus per dangų, vakare *sėsta* (dusetiškiečiai dar ir šandie tebesako *saulė sėda* ‘leidžiasi’) pasilsėti *krėslan*.“³⁵ Audronės Kaukienės nuomone: „Matyt, ten turėjo būti akmuo, ant kurio saulutė tekėdama ar leisdama si galėjo patogiai pasėdėti. Tokių akmenų galima rasti ir Lietuvoje.“³⁶ Pasak V. Mažiulio, šis Varmės krašto Heiligenbeilio apylinkių vietovardis yra apvokietintas iš pr. **Saulēskrēslan* „Saulės krėslas“, ir iš jo „matyti, kad prūsai (bent jau varmiai) sakė (sakydavo): vakare *Saulė* (kaip dievybė) ne ‘leidžiasi’, o ‘sėda (pailsėti į krėslą)’“; negana to, Mažiulio nuomone: „Tuo Heiligenbeilio apylinkėse buvusiu vietovardžiu pr. (varm.) **Saulēskrēslan* „Saulės krėslas“ (= „Saulės sėdimo vieta“) iš pradžių vadinosi kalva (ar šiaip vieta), ant kurios, žiūrint iš rytų, ‘sėdo’ (‘sėsdavo’) saulė (ji ‘sėsdavo’, aišku, *ne visuo met* ant tos kalvos!) veikiausiai per didžiąją *Saulės* (kaip dievybės) šventę – tą šventę, kuri lietuviškai vadinama *Rasōs* arba Joninių šventė.“³⁷ Taigi Saulė į savo krėslą Prūsijoje sėsdavosi būtent Kupolių vakarais, kai prieš tai būdavo aukščiausiai pakilusi į dangų, kuriame ji tuo metu, pasak Donelaičio, sėdėdama žaidė. Vis dėlto Donelaičio saulelė per Kupoles sėdėjo ant paties išgaidryto dangaus, o ne sėdosi leisdama si...

Užtat Lietuvoje (Radžiūnuose, Ukmergės r.) yra kitas kalnas, bene alkakalnis, vardu *Saulės Krėslas*, prūsiškojo atitikmuo, apie kurį užrašyta: *Ten visq dienq saulė „sėdi“ kaip ant krėslo*; tiesa, nepatikslinta, kuriuo metų laiku; šiaip jau ant kalno dar XX a. vidury švęstos Sekminės, kūrenta ugnis³⁸. Galima būtų spėti, kad ugnis ant kalno mena pačią saulę ant „dangaus kalno“, kuris tokiu atveju ir būtų tikrasis „Saulės krėslas“, ant kurio viršūnės jai „sėdėti“ priderėtų kaip tik per Kupoles. Šiaip ar taip, *Saulės kalnuose*, ar *Saulėkalniuose*, kurių Lietuvoje yra bent 21 (prie jų Vykintas Vaitkevičius priskiria ir minėtąjį Radžiūnų *Saulės Krėslą*), paprastai švęstos būtent Kupolės³⁹. Gal verta čia užsiminti, kad senovės indų „Rigvedoje“ (I.128.3) dangaus ugnimi laikoma ir su ugnies dievu

Agniu tapatinama Saulė, sakoma, sėdasi savo „sėdynėn“ (*sadas-*) kaip tik ten ir tada, kur ir kada į šventą ugnį atliekami aukojimai dievams⁴⁰, taigi šventvietėse per šventas apeigas.

„Saulės krėslas“ frazeologizmą tyręs Anatolijus Nepokupnas pateikė kelias jį mininčias latvių dainas, iš kurių viena tiesiai šviesiai kalba kaip tik apie danguje, panašu – danguje ant krėslo sėdinčią saulę, o kita dainamėslė tarp klausimų ir juos lydinčių atsakymų mini be krėslo sėdinčią saulę, tikėtinai – irgi danguje, nors tiesiai taip ir nepasakyta⁴¹:

<i>Grib kundziņis tā sēdēt,</i>	Nor’ ponaitis taip sēdēt i,
<i>Kā saulīte debesīs,</i>	Kaip saulelė dangujē,
<i>Kur kungam zelta krēslis,</i>	Kurgi pono aukso krēslas,
<i>Kur sudraba sēdeklīte?</i>	Kur sidabro sėdynėlē?

31292

<i>Kas sēdēja bez krēsliņa...?</i>	Kas sėdėjo be krėslelio...?
<i>Saule ēd bez krēsliņa...</i>	Saulė sēdi be krėslelio...

26065-93

Krėsluose sėdintys Mėnuo su Saule minimi ir viename latvių užkalbėjime nuo gimdos, vadinamos „mote“ (*māte*), negalavimų: *Māte sēd savā krēslā, kā saule un mēnesis sēd zeltā krēslā. Māte sēd savā krēslā, kā saule un mēnesis sēd sudraba kēslā* „Motė sėdi savo krėsle, kaip saulė ir mėnulis sėdi aukso krėsle. Motė sėdi savo krėsle, kaip saulė ir mėnulis sėdi sidabro krėsle“⁴². Panašu, kad ir čia Saulė su Mėnuliu savo krėsluose sėdi ne nusileidę ant žemės, o danguje.

Šiaip jau lietuviams ir latviams žinomi augalų, žolių pavadinimai (fitonimai) lie. *saulės krėsiai, saulės krėslas, saulākrėslis, saulėkrėslas, saulėkrėslis* ir pan. „tokia ankstyva drėgnų pievų gėlelė, auksažiedė, bitkrėslis (*Tanacetum vulgare*)“⁴³; *saulės krėsliukai* „raktažolė, pelenėlė (*Primula farinosa*)“⁴⁴; la. *saules krēsliņš, saulkrēsliņš* „vingiris (*Thalictrum*)“⁴⁵. Pasak A. Nepokupno, taip pat „tautosakos ir fitonimijos atvejais veikiausiai reikia kalbėti apie tam tikros mitologemos atspindį“, vadinasi, „saulės krėslas’ veda į gilius baltų tautų dvasinės kultūros klodus“⁴⁶. Mums dabar svarbiausia tai, kad jis neišvengiamai mena Saulę sėdant ir sėdint.

35. BūgaR II: 384, išretinta K. B.

36. Kaukienė 2004: 67.

37. Mažiulis 1995: 60, išretinta V. M.; žr. MŽPKEŽ: 825; Непокупный 2002: 251–253.

38. Vaitkevičius 2006: 173, Nr. 285; žr. Непокупный 2002: 255–256, 258–259.

39. Vaitkevičius 2003: 40–42.

40. Gonda 1984: 180; žr. Ригведа 1989: 161 ir kt.

41. Непокупный 2002: 268, 270.

42. StrBV: 407; žr. Непокупный 2002: 270.

43. LKŽ VI: 536; XII: 190, 194, 196; žr. Непокупный 2002: 257.

44. LKŽ XII: 194.

45. LaLKŽ: 651; Непокупный 2002: 273.

46. Непокупный 2002: 276.

Gal verta atsižvelgti ir į senovės graikų soliarinio dievo Apolono eponimą χρυσό-θρονος „auksakrėslis“ ar „auksasostis“⁴⁷. A. Afanasjevo duomenimis, ant tokio pat „auksakrėslio“ senovės Graikijoje sėdėjo Aušra, rankose laikydama sidabrinę lėkštę = saulę⁴⁸. Antikiniai duomenys, kad ir menki, kalbant apie Donelaitį, yra savaime reikšmingi, bet šiuo atveju jie veikia tik paryškina kur kas gausesnius baltiškuosius.

Štai vienoje Mato Slančiausko užrašytoje krikščioniškoje maldelėje aušra, ryto žara, irgi yra sugretinta su „aukso krėslu“, ant kurio sėdi Marija: *Aušta aušraitė, / Ant tos aušraitės žaraitė, / Ant tos žaraitės aukso krėslaitis, / Ant to krėslaičio pana Marija sėdėdama, / Jėzų Kristų nešiodama*⁴⁹. Galima būtų spėti, kad Marija ant šio „krėslaičio“ užėmė būtent Saulės vietą, kuriai šiaip jau savaime būdinga „sėdėti“ ant „auksinių“ ryto ir vakaro žarų. Šiaip ar taip, turime pavartotą pusdalyvį *sėdėdama* – tiksliai kaip nagrinėjamos Donelaičio eilutėse (*saulelė... ant dangaus išgaidryto sėdėdama*).

Kai kuriose latvių dainose tiesiai šviesiai pasakytą, kad „S a u l ė kanklēm skambinėja, ant Auštos s ė d ė d a m a“ (*Saule kokles skandināja, austriņā sēdēdama*)⁵⁰. Matyt, ir minėta sukrikščioninta lietuvių maldelė remiasi panašiais tradiciniais vaizdiniais.

O štai kitoje latvių dainoje *Saule pina vainadziņu, / Vītōļāje sēdēdama...* „Saulė pynė vainikėlį / Gluosnyje sėdėdama“⁵¹. Tas pats pusdalyvis *sėdėdama*, tik vietoj kanklių – vainikėlis, o vietoj aušros – gluosnis.

Pažymėtina, kad skaisčiai mergelei prilyginta Saulė (plg. skaisčiausią mergelę Mariją!) medyje kartais sėdi gudų mįslėse, kaip antai: *Стаіць дуб-шкарэдуб, на тым дубе-шкарэдубе сядзіць красная дзявіца, ніхто яе не дастане: ні цар, ні царыца, ні голуб, ні пціца* „Stovi ažuolas šakotas, ant to ažuolo šakoto sėdi skaisči mergelė, niekas jos nepasieks, nei caras, nei carienė, nei balandis, nei paukštis“ = s a u l ė⁵².

Jei medį čia įsidrąšinsime laikyti dangaus simboliu, tai turėsime donelaitiškajam labai artimą, kone prilygstantį vaizdinį net su kai kuriais kalbos sutapimais (kaip pusdalyvis *sėdėdama* lietuviškoje maldelėje ir latvių dainose).

Lietuvių dainose Saulė ištis irgi kartais sėdi, o ne sėda(si), kaip antai Mečislovo Davainio-Silvestraičio

pateiktoje: *Saulė motušė, saulė motušė / Kraitelį klojo / Ir s a u l ė motušė / Pri šalelės s ė d ė j o*⁵³.

Kad ir kaip, viena aišku: Donelaičio vaizdiny apie saulelę, kuri *ant dangaus išgaidryto sėdėdama žaidžia*, tikrai neatsirado tuščioje vietoje, o susidarė kūrybiškai jungiant tradicinius vaizdinius.

§4. Saulės žiburys

Dar kartą perskaitykime paskutines iš aptariamų Donelaičio eilučių apie saulelę:

2.52–53 *Vei! kaip jos skaistums, kūrendams žiburį karštą, Žemės vainikus pamaži jau pradeda vytyt...*

Saulė čia prilyginta žiburiui. O štai Birutė Jasiūnaitė pateikia Sintautuose, Šakių r., – taigi Mažosios Lietuvos pašonėje, užrašytą frazeologizmą *Dievo žiburys* reikšme „s a u l ė“, o drauge ir kitą, užrašytą Marijampolėje: *Dievo žiburėlis* reikšme „žvaigždė“⁵⁴. Visai tikėtina, kad tokie frazeologizmai galėjo būti žinomi ir Donelaičio laikų Mažojoje Lietuvoje, ir į „Metus“ pateko būtent iš gyvosios tradicijos.

Be to, Saulė mįslėse būdingai prilyginama ugniai, liepsnai, pavyzdžiui – žvakės, kaip antai mįslėje iš Jokūbo Brodovskio raštų: *Linas – stuomuo, bitės geluo, viršuj s a u l ė teka = žvakės dagtis, vaškas, liepsna*⁵⁵. Arba panašioje: *Širdis pakulų, sermėga taukų, o ant viršaus saulė šviečia = žvakė*⁵⁶. Saulė gali būti prilyginama ne tik žvakės liepsnai, bet ir krosnyje degančiai ugniai: *Pykšt paukšt pilių kalnas, pilių kalne ožių ragas, ožių rage s a u l ė teka = namas, kakalys [krosnis], ugnis; Pykšt pokšt pilies vartai, dun dun ožio ragas, tame rage s a u l ė teka = krosnis, kada kūrenasi; Trumpas drūtas avino ragas, tame rage s a u l ė teka = krosnis kūrenasi*⁵⁷. O pastarosiose mįslėse saulei prilyginta krosnis būtent „kūrenasi“, arba yra kūrenama – kaip ir Donelaičio: *Vei! kaip jos skaistums, kūrendams žiburį karštą...* Vadinasi, abu vaizdiniai – ir saulės „žiburys“, ir tai, kad jis „kūrenamas“, – iš tautosakos, tradiciniai, be to, ne šiaip paminti, o netikėtai, nebūdingai sujungti.

Tad vėlgi matome, kad Donelaitis ne tik remiasi tradicija, bet remiasi ja kūrybiškai ir taip ją tęsia, plėtoja.

47. ДГРС: 1789.

48. Афанасьев I: 102.

49. BsJK: 165, Nr. 10; sakinyas taip ir baigiasi be tarinio.

50. Šmitas 2004: 30.

51. Kursite 1996: 284.

52. Загадки 2004: 22, Nr. 18.

53. DvPSO: 119, Nr. 24.

54. Jasiūnaitė 2010: 150, 154, 376; pastarąjį dar žr. LKŽ XX: 477.

55. SLT: 449.

56. LTsR: 426.

57. LTs V: 566, 576, Nr. 6565, 6677; LKŽ XV: 1108; daugiau žr.: Razauskas 2011: 57–58; Razauskas 2012: 32, 34.

TRUMPINIAI:

- Balys 1954 = Jonas Balys. *Tautosaka apie dangų*. Sodus, Michigan: J. J. Bachunas, 1954.
- Balys 1993 = Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis, 1993.
- Balys 1998 = Jonas Balys. *Raštai*, I. Vilnius: LLTI, 1998.
- Balys 2003 = Jonas Balys. *Raštai*, IV. Vilnius: LLTI, 2003.
- BsJK = *Juodoji knyga*. Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- BūgaR II = Kazimieras Būga. *Raštai*. Sudarė Z. Zinkevičius, II. Vilnius, 1959.
- Dilytė 2005 = Dalia Dilytė. *Kristijonas Donelaitis ir Antika*. Vilnius: VU leidykla, 2005.
- Dulaitienė-Glemžaitė 1958 = Elvyra Dulaitienė-Glemžaitė. *Kupiškėnų senovė: Etnografija ir tautosaka*. Vilnius, 1958.
- Dundulienė 1988 = Pranė Dundulienė. *Lietuvių liaudies kosmologija*. Vilnius: Mokslas, 1988.
- Dundulienė 1989 = Pranė Dundulienė. *Pagonybė Lietuvoje: Moteriškosios dievybės*. Vilnius: Mintis, 1989.
- DvPSO = *Pasakos, sakmės, oracijos*. Surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis. Vilnius: Vaga, 1973.
- Gimbutienė 1985 = Marija Gimbutienė. *Baltai priešistoriniais laikais: Etnogenėzė, materialinė kultūra ir mitologija*. Vilnius: Mokslas, 1985.
- Gonda 1984 = Jan Gonda. *The Vision of the Vedic Poets*. New Delhi: Munshiram Manoharlal, 1984.
- Jasiūnaitė 2010 = Birutė Jasiūnaitė. *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
- Kaukienė 2004 = Audronė Kaukienė. Bendrieji lietuvių ir prūsų žodžiai. Iš: *Lietuviai ir lietuvininkai: etninė kultūra*, III. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2004.
- KR = *Kupolė rožė: Sekminių-Joninių papročiai ir tautosaka*. Parengė N. Marcinkevičienė, L. Mukaitė, A. Vakariniene. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2003.
- Kursite 1996 = Janina Kursite. *Latviešu folklorā mītu spoguļi*. Rīga, 1996.
- LaLKŽ = *Latvių-lietuvių kalbų žodynas*. Sudarė Alvydas Butkus. Kaunas: Aesti, 2003.
- LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.
- LTs V = *Lietuvių tautosaka*, V: *Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.
- LTsR = *Lietuvių tautosakos rinktinė*. Paruošė Amb. Jonynas ir kiti. Vilnius, 1954.
- Mažiulis 1995 = Dėl pr. „saulės šventė“. Iš: *Baltistica*, XXX (1). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1995.
- MŽPKEŽ = Vytautas Mažiulis. *Prūsų etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.
- Pfeifer 2004 = *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. Erarbeitet unter der Leitung von Wolfgang Pfeifer. München, 2004.
- Razauskas 2006 = Dainius Razauskas. *Ritimai – lietuviškas ritualo pavadinimas ir jo kilmė*. Iš: *Senovės baltų kultūra*, VII: *Gamta ir religija*. Sudarė Elvyra Usačiovaitė. Vilnius: Versus aureus, 2006.
- Razauskas 2011 = Dainius Razauskas. *Krosnis mitologijoje*. Vilnius: Aidai, 2011.
- Razauskas 2012 = Dainius Razauskas. Iš baltų mitinio vaizdymo: Saulė. Iš: *Liaudies kultūra*, 2012, Nr. 3.
- Razauskas 2014 = Dainius Razauskas. Mitiniai vaizdiniai Donelaičio „Metuose“: pirmosios dvylika eilučių. Iš: *Liaudies kultūra*, 2014, Nr. 5.
- Skrodenis 2010 = Stasys Skrodenis. *Folkloras ir gyvenimas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2010.
- SLT = *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: Priežodžiai, patarlės, mįslės*. Paruošė Jurgis Lebedys. Vilnius, 1956.
- StrBV = Kārlis Straubergs. *Latviešu bučamie vārdi*, I–II. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1939–1941 (puslapių numeravimas ištisinis).
- Šmitas 2004 = Pēteris Šmitas. *Latvių mitologija*. Vilnius: Aidai, 2004.
- ŠmLTT = *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojais Prof. P. Šmits. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1940–1941.
- Vaitkevičius 2003 = Vyktintas Vaitkevičius. *Alkai: baltų šventviečių studija*. Vilnius: Diemedis, 2003.
- Vaitkevičius 2006 = Vyktintas Vaitkevičius. *Senosios Lietuvos šventvietės: Aukštaitija*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2006.
- Valentas 1997 = Skirmantas Valentas. *Lingvistinis pasaulis poezijoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
- Vėlius 1992 = Norbertas Vėlius. Profesionalusis menas ir mitologija. Iš: *Tautosakos darbai*, I (VIII). Vilnius: LLTI, 1992.
- Vergilijus 1971 = Vergilijus. *Bukolikos; Georgikos*. Vertė Antanas Dambrauskas. Vilnius: Vaga, 1971.
- VISV = *Sužeistas vėjas: Lietuvių liaudies mitologinės sakmės*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vyturys, 1987.
- Афанасьев I = Александр Николаевич Афанасьев. *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, I. Москва, 1995.
- ДГРС = *Древнегреческо-русский словарь*. Составил И. Х. Дворецкий, I–II. Москва, 1958 (puslapių numeracija ištisinė).
- Загадки 2004 = *Загадки*. 2-е издание, выпущенное и доработанное. Складники: М. Я. Грынблат, А. I. Гурски. Минск: Беларуская навука, 2004.
- КркВГ = А. Киркор. Этнографический взгляд на Виленскую губернию. Ис: *Этнографический сборник, издаваемый императорским русским географическим обществом*, III. Санктпетербург, 1858.
- Непокупный 2002 = Анатолий Павлович Непокупный. ‘Кресло Солнца’ как название прусского села и стихотворения Я. Райниса (в связи с балтийским фольклором, фито- и оронимиком). Ис: *Балто-славянские исследования*, XV. Москва: Индрик, 2002.
- Ригведа 1989 = *Ригведа: Мандалы I–IV*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва, 1989.
- СД II = *Славянские древности: Этнолингвистический словарь под редакцией Н. И. Толстого*, II. Москва: Международные отношения, 1999.
- Сержпутоўскі 1998 = А. К. Сержпутоўскі. *Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў*. Минск: Універсітэцкае, 1998.

Mitiniai vaizdiniai Donelaičio „Metuose“: dar apie Saulę (,Vasaros darbai“ 49–53)

Dainius RAZAUSKAS

Apie mitinius vaizdinius Donelaičio „Metuose“, pirmosiose dvylikoje eilučių, autoriaus jau rašyta (*Liaudies kultūra*, 2014, Nr. 5, p. 32–44). Ten jau buvo atkreiptas dėmesys ir į kelis mitinius saulės bruožus: suasmenintos Saulės-budintojos ir besijuokiančios Saulės įvaizdžiai. Čia ši Donelaičio „saulės mitologija“ tęsiama remiantis poemos antrosios dalies paantraštėje nurodytomis eilutėmis. Aptariami keturi Donelaičio panaudoti mitiški saulės įvaizdžiai: 1) „saulės ratas“, ritamas dangumi pačios suasmenintos Saulės, 2) „žaidžiantis“ Saulė, 3) ant dangaus „sėdinti“ Saulė ir 4) saulės „žiburys“. Palyginus su tautosakos medžiaga, eilinių galima įsitikinti, kad tradicinių mitinių vaizdinių Donelaičio *Metuose* kur kas daugiau nei įprasta manyti.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, Vilnius, e.paštas: liaudies.kultura@llkc.lt
Gauta 2014-12-14, įteikta spaudai 2015-02-17